

Alla Iacovuc

Uniwersytet Wrocławski

Język a tożsamość narodowa

W tekście przedstawiono wstępne wyniki badań dotyczące możliwości wyboru „ojczyzny” — czegoś, co powoduje harmonię między obiektywnymi, naturalnymi, kulturowymi i historycznymi aspektami¹. Przedstawiane poniżej rezultaty uzyskano w ramach badań ankietowych, zawierających m.in. pytania otwarte i skojarzenia słowne.

Język ma wpływ na światopogląd swego użytkownika. Chcę powiedzieć o możliwości oddziaływania języka w kształtowaniu światopoglądu, oraz na proces kształcenia jednostki.

Ponieważ tożsamość językowa jest pojęciem wieloaspektowym, można analizować ją m.in. z punktu widzenia obrazu świata². Tożsamość językowa przynosi do komunikacji bagaż mentalności w postaci pojęć i wartości dominujących. Dzisiaj rozważa się tożsamość językową w zakresie mentalności, charakteru narodowego, hierarchii wartości zbiorowych i indywidualnych. Przecież istnieje tzw. jedność zbiorowego i indywidualnego, które są mocno połączone ze sobą w kontekście tożsamości narodowej³. Z jednej strony mamy pamięć zbiorową (konceptja opracowana przez Emila Durkheima)⁴ oraz zbiorowe aspekty języka składające się z indywidualnych doświadczeń powtarzających się wielokrotnie (tzw. złożona mozaika indywidualnych

¹ С.Н. Артановский, *Родина как культурно-исторический феномен*, Вестник СПб ГУКИ, № 2 (11) 2012.

Siergiej Artanowski, profesor, dr nauk filozoficznych Państwowego Uniwersytetu Kultury i Sztuki w Sankt Petersburgu, definiuje ojczyznę z punktu widzenia nauk humanistycznych. Ojczyzna jest czymś obiektywnym, co staramy się zrozumieć jako naturalne, ale jest znane, doświadczane i opanowane jako kulturalne. Artanowski podkreśla, że ojczyzna jako taka nie istnieje w rzeczywistości, jest tylko modelem abstrakcji socjologicznej.

² О.А. Леонтович, *Русская языковая личность: особенности коммуникативного поведения*, Стил. № 2, Београд 2003.

³ *Ibidem*.

⁴ Emil Durkheim (ur. 15 kwietnia 1858, zm. 15 listopada 1917) — francuski filozof, socjolog i pedagog. Zbiór opinii, wiedzy, sposobów działania i innych zjawisk kulturowych stanowią, według Durkheima,

wrażeń, kolokacji, strategii komunikacyjnych). Z drugiej strony tożsamość kształtuje się na podstawie kolektywnego doświadczenia i kolektywnej pamięci. Tożsamość językowa w aspekcie kulturowym jest pewnym symbolem tożsamości, który zawiera obraz świata, systemu wartości i mentalność grupy, do której jednostka należy.

Z kolei ważną cechą pojęcia „mentalność” jest jej przynależność do określonej grupy społecznej lub kulturowej. W związku z tym ma potencjalną możliwość być skontrastowaną z mentalnością drugiej grupy⁵.

Ogólnie rzecz biorąc, „charakter narodowy” można zdefiniować jako zbiór konkretnych cech psychologicznych, które stały się mniej lub bardziej charakterystyczne dla wspólnoty społeczno-etnicznej w określonych warunkach gospodarczych, kulturowych i środowiskowych.

Można więc rozumieć mentalność jako pamięć kolektywną, zawierającą część informacji o charakterze tzw. swoistym narodowo, która nie powoduje reakcji uznania komunikatów z innej kultury.

Pojawia się problem: język a mentalność, czy język i mentalność. Rosyjski językoznawca J.N. Karaulov podkreśla, że z jednej strony tożsamość językowa ma cechy skorelowane z koncepcją o charakterze krajowym, ale z drugiej strony charakter narodowy określa się nie tylko i nie przede wszystkim za pomocą języka. Ponieważ oprócz języka jedną z najważniejszych cech grupy etnicznej jest wspólnota kulturowych wartości i tradycji⁶.

Pytania o bezpośrednią interakcję struktury językowej i przejawy mentalności stały się podstawą hipotezy językowej Sapira i Whorfa⁷, amerykańskich językoznawców. Zwrócili oni uwagę na szczególne cechy powstania „językowej percepcji świata” i na poznanie świata za pomocą środków językowych oraz wpływu tego poznania na działalność człowieka.

Językoznawcy zwrócili także uwagę na fakt, że język jest swego rodzaju „podręcznikiem do postrzegania rzeczywistości społecznej” i przedstawili ideę, że ludzie znajdują się w dużej mierze pod wpływem danego języka, który stał się środkiem wyrazu dla społeczeństwa, w którym żyją.

Amerykańscy badacze zauważyli, że język nie istnieje poza kulturą, jest poza społecznie dziedziczonym zestawem umiejętności i pomysłów, które charakteryzują sposób życia. Jeśli ludzie znajdują się pod wpływem języka i przez niego rozumieją rzeczywistość społeczną, powstaje pytanie, czy oznacza to, że rzeczywistość może się

ma, społeczeństwo. Jego składniki Durkheim nazwał „reprezentacje zbiorowe”. Są wytworem długiego rozwoju społeczeństwa i są siłą nałożone na każdą jednostkę.

⁵ Н.А. Зелинская, *Влияние особенностей национального менталитета на формирование языковой личности*, Удмуртская научно-образовательная электронная библиотека, 2012.

⁶ Ю.Н. Караулов, *Русская языковая личность и задачи ее изучения*, [w:] *Язык и личность*, Москва 1989.

⁷ Б. Уорф, *Отношение норм поведения и мышления к языку*, [w:] *История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях*, red. В.А. Звегинцев, Москва 1960.

zmienić, gdy jednostka używa innego systemu znaków? Czy drugi język (znajomość języka obcego) może spowodować poszerzenie świadomości nie tylko językowej, ale i społecznej, kulturowej oraz dokonać przebudowy mentalności? Przecież tzw. wtórna tożsamość językowa dzisiaj jest rozumiana jako zestaw umiejętności do komunikacji w języku obcym na poziomie międzykulturowym i odpowiednie oddziaływanie z przedstawicielami innych kultur. Mowę osób bilingwalnych, które na co dzień używają dwóch systemów językowych, cechują liczne interferencje językowe, zapożyczenia i tzw. *code-switching*. Osoby te zmieniają sposób mówienia w zależności od interlokutora, tematu rozmowy oraz kontekstu sytuacyjnego⁸.

Oczywiste jest, że nauka języka obcego ma złożony wpływ na świadomość językową, to znaczy ma wpływ w szczególności w zakresie rozumienia i tworzenia tekstów w języku ojczystym. Na przykład osoby rosyjskojęzyczne, uczące się języków polskiego i angielskiego, mogą spotkać taki zwrot: „To nie takie proste. To zależy”. W języku rosyjskim musimy dodać, od czego zależy. Jednak ponieważ nie zawsze można wymienić te czynniki, nie zawsze jest to konieczne, a więc mówiący realizuje językową konstrukcję stworzoną w związku z korzystaniem z polskiej frazy „to zależy” i angielskiego „that depends”. Zazwyczaj osoby uczące się języka obcego (polskiego lub angielskiego) nie protestują przeciwko zniekształceniu tradycyjnego rosyjskiego modelu i rozumieją tę frazę.

Wtórna tożsamość językowa nie jest odrębną językową nadbudową. To nie tylko asymilacja werbalno-semantycznego kodu, ale też poszerzanie swojej świadomości językowej, połączenie nowych kompetencji z języka obcego. Wtórna tożsamość językowa pojawia się wtedy, kiedy jest świadomość: przecież można spojrzeć na to w inny sposób⁹. Akurat w tym miejscu jest wprowadzany, a także utrzymywany myślowy „porządek”, który został opracowany przez dotychczasowe (ojczyste) doświadczenie językowe i życiowe. Fakt ten zaczyna być bardzo istotny w momencie, kiedy osoba zetknie się z językiem obcym, ponieważ nauka nowego języka skutkuje, czy może powinna skutkować, zmianą mentalnego wyobrażenia na temat określonego wycinka rzeczywistości i reorganizacją dotychczasowej przestrzeni wyobraźniowo-językowej¹⁰. Wtórna tożsamość językowa wiąże się nie tylko z nabyciem werbalno-semantycznego kodu studiowanego języka, to znaczy „językowego obrazu świata” nosicieli tego języka, lecz również z opanowaniem „globalnego” obrazu świata, który umożliwi zrozumienie nowej społecznej rzeczywistości.

⁸ H. Baetens Beardsmore, *Bilingualism: basic principles*, second edition, Multilingual Matters 1 (Series), Clevedon, Avon, 1986.

⁹ К.Н. Хитрик, *Теоретические основы обучения культуре иноязычного речевого общения в специальном языковом ВУЗе, автореферат диссертации*, Москва 2001.

¹⁰ I. Nowak, O (nie)możliwości zastosowania modelu słownika umysłowego w podręcznikach do nauczania języka obcego (na przykładzie języka rosyjskiego dla Polaków), „Acta Neophilologica” XV (1), Olsztyn 2013.

Dotyczy to nie tylko wiedzy na temat właściwego wykorzystania słów i struktur gramatycznych, ale również kompetencji kulturoznawczej — znajomości realiów i zasad innej kultury. Nie trzeba więc ograniczać się językowymi aspektami, ale ważne jest, aby mówić także o zmianie zachowania, a nawet w pewnym sensie przebudowy systemu wartości osoby uczącej się języka obcego.

Schemat relacji między wymienionymi zdarzeniami jest następujący:

- od języka do językowej świadomości,
- od świadomości językowej do mentalności narodowej,
- od mentalności narodowej do indywiduum i indywidualnego światopoglądu,
- od indywiduum przez bilingwizm do innej świadomości językowej¹¹.

Zmiana struktury myślenia może doprowadzić do zmiany świadomości narodowej, w tym przypadku pojawia się możliwość wyboru świadomości narodowej poprzez język, co może przyczynić się do wyboru ojczyzny.

Wyniki badań ankietowych (15.01.2015–20.03.2015)

Badania przeprowadzono w trzech grupach liczących po 25 osób w wieku od 18 do 68 lat: grupa 1 – rosyjskojęzyczni obywatele Mołdawii; grupa 2 – Polacy z Wrocławia; grupa 3 – osoby rosyjskojęzyczne ze Wschodu mieszkające w Polsce.

Respondenci otrzymali zadanie: podać po 3 skojarzenia do pojęć: „tożsamość narodowa” i „nacjonalizm”. Należało też podać odpowiedź na pytanie: „Czy można wybierać ojczyznę?” i wytłumaczyć, dlaczego.

Grupa 1 — rosyjskojęzyczni obywatele Mołdawii

Tabela 1. Tożsamość narodowa

Skojarzenia	%
Patriotyzm	32
Ojczyzna	20
Naród	20
Duma	16
Mentalność	16
Flaga	16
Język	8
Negatywne skojarzenia (zderzenia, protesty, bzdura)	20

¹¹ К.Н. Хитрик, *op. cit.*

Tabela 2. Nacjonalizm

Skojarzenia	%
Nietolerancja	28
Flaga	20
Polityka	12
Patriotyzm	8

Tabela 3. Czy można wybierać ojczyznę?

Odpowiedź	%
Można, ojczyzna jest tam, gdzie jest komfort, są warunki dla życia, dobry socjalny poziom	50
Ojczyzna jest tam, gdzie się urodziłeś	25
Ojczyzny nie można wybrać	13
Można wybrać drugą ojczyznę, kraj zamieszkania	12

Grupa 2 – Polacy z Wrocławia

Tabela 1. Tożsamość narodowa

Skojarzenia	%
Przynależność	28
Ojczyzna	23
Patriotyzm	14
Tradycja	14
Polska	10
Historia	10
Dom/rodzina	10
Język	10
Żadnych skojarzeń	10

Tabela 2. Nacjonalizm

Skojarzenia	%
Agresja	14
Naród	14
Faszyzm	10
Szowinizm	10
Kibice	10

Tabela 3. Czy można wybierać ojczyznę?

Odpowiedź	%
Można, ojczyzna jest tam, gdzie czujesz się zakorzeniony	48
Ojczyzna jest tylko jedna, tam gdzie się urodziłeś	38
Można odnaleźć się tam, gdzie mieszkasz, a więc można mieć dwie ojczyzny	14

Grupa 3 — osoby rosyjskojęzyczne ze Wschodu, mieszkające w Polsce

Tabela 1. Tożsamość narodowa

Skojarzenia	%
Patriotyzm	14
Ojczyzna	10
Majdan	10
Duma	10
Mentalność	10
28% respondentów z tej grupy nie wie, co oznacza pojęcie tożsamość narodowa	

Tabela 2. Nacjonalizm

Skojarzenia	%
Kraj/naród	19
Wojna	10
Agresja	10
Bandera	10
Patriotyzm	10

Tabela 3. Czy można wybierać Ojczyznę?

Odpowiedź	%
Ojczyzny nie można wybierać, ojczyzna jest tam, gdzie się urodziłeś	52
Można wybrać Ojczyznę, Ojczyzna tam, gdzie jest komfortowo	38
Można wybrać drugą Ojczyznę, pierwsza, gdzie się urodziłeś	10

Różnica mentalności. Skojarzenia

Tabela 1. Syberia

Rosyjskojęzyczni obywatele Mołdawii	Polacy z Wrocławia	Osoby rosyjskojęzyczne ze Wschodu, mieszkające w Polsce
100% — tajga, otwarta przestrzeń, las, cisza	77% — zesłanie, gułag, wojna	72% — skojarzenia, związane z przyrodą, lasem, śniegiem i jeziorem Bajkał
	23% — zimno, las, śnieg, bez wspomnienia o zesłaniu i trudnym życiu	28% — skojarzenia, związane z zesłaniem i głodem

Tabela 2. Wiązanka z dwóch kwiatów

Rosyjskojęzyczni obywatele Mołdawii	Polacy z Wrocławia	Osoby rosyjskojęzyczne ze Wschodu, mieszkające w Polsce
100% — cmentarz, pogrzeb	47% — kawiarnia	81% — cmentarz, pogrzeb
	53% — inne odpowiedzi, w tym odp. „nie wiem”, ale żadnych skojarzeń z cmentarzem	19% — w kawiarni lub w wazonie

Badania ankietowe potwierdzają, że mentalność jest swego rodzaju pamięcią kolektywną, w której część informacji ma charakter swoście narodowy, dlatego nie wywołuje uznania w innej kulturze. Na przykład wśród odpowiedzi na pytanie o tożsamość narodową w grupie 2 (Polacy z Wrocławia) pojawiają się charakterystyczne pojęcia: tradycja, Polska, historia. W grupie 2 istotne jest również skojarzenie nacjonalizmu z kibicami. Ta odpowiedź nosi charakter narodowo swoisty.

W przypadku grupy 3 obserwujemy przebudowę myślenia. Według Rubinsztejna¹² myślenie jest traktowane jako zdolność człowieka do rozwiązywania zadań poznawczych, żeby znaleźć wyjście z sytuacji problemowych¹³. Przemianę systemu odbierania rzeczywistości, powodującą zmianę mentalności, pozwala zauważyć pytanie o skojarzenia z „wiązanką z dwóch kwiatów”. Według tradycji wschodniej parzysta liczba kwiatów jest związana wyłącznie z procesem pogrzebu. Ale mieszkający od lat w Polsce przedstawiciele wschodniej kultury (grupa 3) potrafią złamać system swych swoistych narodowo poglądów, powoli przyjmując rozumienie innej grupy kulturowej. W tym przypadku obserwujemy zmianę zachowania poprzez naukę języka obcego oraz zapoznanie się z inną kulturą, co powoduje przebudowę systemu wartości osób, które zmieniły kraj zamieszkania.

Language and national identity

Summary

Language influences the world-view of its user. Undoubtedly, language may affect the process of forming the world-view and educating an individual. The conception of language identity appears. It is a symbol of identity as such and contains an image of the world, system of values and mentality of a group to

¹² Siergiej Leonidowicz Rubinsztein (1889–1960), rosyjski psycholog i filozof. Profesor Leningradzkiego Instytutu Pedagogicznego (1932–1942) i uniwersytetu w Moskwie (1940–1950). Od 1945 kierował Wydziałem Psychologii w Instytucie Filozofii Akademii Nauk ZSRR. Badacz filozoficznych, teoretycznych i metodologicznych podstaw psychologii, głównie rozwoju świadomości i procesów poznania.

¹³ В.Н. Брюшинкин, *Логика, мышление, информация*, Ленинград 1988.

which the individual belongs. On the other hand, mentality is understood as a collective memory in which part of information has a “national-specific” character, therefore it is incomprehensible in a different culture.

The question arises: If people are influenced through their language and by it they understand the social reality, does it mean that the reality may be changed when an individual uses a different system of signs? In other words, may a second language (knowledge of a foreign language) cause the reorganization of mentality? It is worth remembering that the secondary language identity appears when there is awareness: after all we can look at it in a different way.

Therefore, it is important to talk about a change in behaviour and even, in a way, alteration of the system of values of a person who is learning a foreign language because a change in the structure of thinking may lead to a change in national awareness through a language.